Gijs van Gemert, Karlieneke Speijers & Sofie Sergeant

PROBLEEMGEDRAG EN INCLUSIEF ONDERWIJS

Nederland bereidt zich voor op inclusief onderwijs, maar probleemgedrag van leerlingen belemmert dit vaak. Inclusie wordt onterecht als een luxe gezien. Inclusie vormt echter juist de basis voor goed onderwijs, vooral bij leerlingen met probleemgedrag. In het boek 'Inclusief gedrag' (Van Gemert, Speijers & Sergeant, 2025) tonen we aan hoe dit werkt en geven we een voorzet ter overdenking.

Inclusieve pedagogiek houdt in: wat werkt voor één leerling, werkt vaak ook voor de anderen, en zo voelt niemand zich de uitzondering (Florian & Black-Hawkins, 2011; Sergeant & De Vries, 2023). Het gaat hierbij om het omdenken van individuele aanpassingen tot het aanpassen van de context, zodanig dat elke leerling kan floreren. Inclusief onderwijs gaat dus niet over

> ***Inclusieve pedagogiek houdt in: wat werkt voor één leerling, werkt vaak ook voor de anderen, en zo voelt niemand zich de uitzondering.***

perfecte individuele arrangementen maar over het leren van individuele aanpassingen voor het collectief. Op die manier worden individuele leerlingen niet geproblematiseerd of gestigmatiseerd, en is onze onderwijscontext beter voorbereid op de bestaande diversiteit.

Het zal de lezer duidelijk zijn dat dit nooit makkelijk is, en dat deze omdenkoefening creativiteit vergt en ons soms ook confronteert met dilemma's en ingewikkeldheid. Eén van die grote ingewikkeldheden in onderwijsland is … probleemgedrag. Probleemgedrag is geen individueel probleem, maar iets waar samen aan gebouwd wordt, in een context. Een probleem waar je samen aan bouwt, kun je misschien ook samen oplossen.

Probleemgedrag

Probleemgedrag houdt het midden tussen (1) normale variatie (wat je als leerkracht aan zou moeten kunnen) en (2) een gedragsprobleem (de situatie is vastgelopen; hulp van specialisten is nodig). Het risico is dat bij verkeerde reactie van de omstanders – zoals ook de leerkracht – probleemgedrag uit kan groeien tot een echt gedragsprobleem. Met probleemgedrag bedoelen we in het algemeen onacceptabel gedrag, zoals een ordeverstoring.

'Johan staat op, houdt een stoel boven zijn hoofd en dreigt hem naar een andere leerling te gooien. De leerling is duidelijk woest en er moet worden ingegrepen.'

Voorgaand incident is niet vreemd in het basisonderwijs. Uiteraard is het gedrag van Johan niet acceptabel. Het is niet de eerste keer dat Johan in zijn boosheid impulsief handelt, en het is nog niet gelukt het gedrag van Johan om te buigen. De leerkracht voelt zich onmachtig, zij voelt zich verantwoordelijk voor Johan maar ook voor de klas. Ouders van de andere leerlingen komen steeds vaker klagen over Johan bij

de leerkracht. Dit alles legt druk op de leerkracht, wat helaas vaak resulteert in ondersteuningstrajecten en regelmatig een verwijzing naar een andere school. Om te voorkomen dat de situatie verder escaleert, is het van cruciaal belang dat de leerkracht – samen met collega's – blijft kijken naar wat er áchter het gedrag van Johan zit. De IB/KC'er kan samen met de leerkracht op zoek gaan naar het waarom van het gedrag, wanneer en in welke situatie het gedrag ontstaat en de leerkracht helpen te reflecteren op het eigen handelen.

Probleemgedrag is het resultaat van een langdurig proces

'Moeilijk verstaanbaar gedrag' vraagt om een verklaring, diagnose en/of begrip. Die zoekt men meestal – al dan niet in samenwerking met experts – in persoonlijke kenmerken van de leerling of in de omgeving. Enkele voorbeelden:

- **Persoonlijke kenmerken:** 'typisch een autist', cognitieve beperking, 'kan slecht omgaan met emoties', 'hechtingsstoornis', 'raakt snel overprikkeld'.
- **Omgeving:** 'moeder is geen sterke opvoeder', 'te grote klassen'.

Tips

- ✓ *Breng belangrijke zaken onnadrukkelijk: gebruik de dialoog-al-doende in plaats van formele systemen zoals beloningen of straffen.*
- ✓ *Gebruik gewone interacties: zie 'moeilijk' gedrag niet als iets bijzonders, maar als onderdeel van normale interacties.*
- ✓ *Bouw vertrouwen op en creëer een gedeeld perspectief: werk samen met de leerling om een plan te maken dat voor beiden werkt.*
- ✓ *Focus op de eerstvolgende stap: maak plannen in kleine, overzichtelijke stappen.*

De meeste van dit soort 'verklaringen' zijn gebaseerd op onvolledige informatie. Een incident staat niet op zichzelf. Probleemgedrag is het resultaat van een langdurig proces van interacties en confrontaties. Probleemgedrag wordt uiteindelijk de manier waarop de leerling zich staande houdt in ingewikkelde situaties. De status van de leerling en zijn positie in de klas hangen ermee samen.

Binnen de school zijn er diverse instandhoudende factoren. Hiermee bedoelen we dat de school zelf het probleemgedrag in stand houdt, of zelfs versterkt. Een voorbeeld: de standaardreactie van de school gaat vaak in de richting van 'straktuur' – een strakke structuur gericht op disciplinering – maar dat lokt een steeds verder escalerende machtsstrijd uit. De maatregelen blijven steken in symptoombestrijding ('kan slecht omgaan met emoties'), wat vaak leidt tot exclusie van de leerling die het gedrag vertoont: een verwijzing naar gespecialiseerd onderwijs.

De dialoog

De kunst is om de cirkel van instandhouding de andere kant op te laten draaien. Hoe zou dat kunnen? Door de leerling uit te nodigen mee verantwoordelijkheid op te nemen in deze kanteling.

Tips

- ✓ *Evalueer snel en regelmatig: controleer na elke stap of jullie op de goede weg zijn.*
- ✓ *Oefen dagelijks: herhaal de gewenste gedragspatronen om oude gewoonten te doorbreken.*
- ✓ *Werk samen: onderwijs is een teaminspanning tussen leerling, leerkracht, collega's en ouders.*
- ✓ *Sluit een verbond met de leerling: maak de leerling mede verantwoordelijk voor een goede uitkomst.*

De dialoog tussen de leerkracht en de leerling is hierbij zeer helpend. Allereerst is het van belang om de leerling te accepteren, inclusief het gedrag. Een dialoog dient niet om dingen uit te leggen, maar om in gelijkwaardigheid kennis te nemen van elkaars standpunten. Het eens zijn is geen voorwaarde, en ook geen beoogde uitkomst. De ingrediënten van de dialoog:

- Grenzen stellen en zo speelruimte creëren. Het speelveld afbakenen;
- Bereikbaar zijn, communiceren, in gesprek blijven;
- Geduld en mededogen: nieuw gedrag is altijd moeilijk, als een kasplantje. Het zou een wonder zijn als het meteen goed gaat.

Vaak wordt ook het belang van *herstel van schade* vergeten. Een leerling heeft een andere leerling geslagen, wordt een dag geschorst of krijgt een time-out en kan dan weer terug naar de klas. Maar heeft deze leerling nu iets geleerd? Hoe is het voor de rest van de klas, de leerling zelf en de leerkracht om weer 'gewoon' verder te gaan?
Herstel gaat verder dan 'sorry zeggen'. We moeten bespreken wat er mis is gegaan, wat voor effect dit op ieder heeft gehad en wat er ook nog speelde. Hoe kunnen we herhaling voorkomen? En hoe kunnen we helpen als het toch weer mis gaat? Pas als iedereen de kans heeft gehad zijn woord te doen, kan het echt achtergelaten worden, dan is iedereen weer oké.

Leerkrachtgedrag

Wie fundamentele verandering van de leerling vraagt, moet zelf ook bereid zijn tot diepgaande verandering en aanpassing. De leerkracht moet dus letten op de eigen voorkeurstijl, en zich een soepele, situatieve manier van lesgeven en met elkaar omgaan aanmeten. Dit zijn de vier stijlen die worden onderscheiden in het boek 'Inclusief gedrag', op basis van de praktijkervaring van Karlieneke Speijers:

- *De Kapitein* hanteert een heldere, duidelijke stijl, stelt grenzen en stelt consequenties.
- *De Zorgverlener* zorgt voor iedereen, ondersteunt en neemt verantwoordelijkheid zodat iedereen zich veilig voelt.
- *De Dirigent* heeft oog voor details en houdt tegelijk overzicht zodat er wordt samengewerkt, met oog voor proces en resultaat.
- *De Komiek* kan goed relativeren, schakelt snel en kan flexibel en humoristisch omgaan met wat er gebeurt.

De ene stijl is niet beter dan de andere. Wel kan een stijl disfunctioneel zijn in een bepaalde situatie of minder goed passen bij de omstandigheden. De vier stijlen kunnen gemeenschappelijke taal bieden voor de IB/KC'er en de leerkracht om samen het gesprek te voeren over voorkeurstijlen in leerkrachtgedrag.
De leerkracht wordt gevraagd veranderingen aan te brengen in een proces waarbij zij zelf intensief betrokken is. De leerkracht heeft hierbij de IB/KC'er nodig. Als je vast zit in de klei, moet iemand je er af en toe eens uittrekken. Wanneer de leerkracht met haar klas/leerling in een patroon zit, dan zit zij soms vast in haar eigen gelijk en ziet ze soms geen alternatieven meer. Zij raakt vanuit onmacht gefrustreerd en het probleemgedrag verergert.

Elke leerkracht heeft hierbij ondersteuning nodig. Geen leerkracht kan het alleen. Dat ondersteunen kan op drie manieren:

- **Steunen:** 'Ja, het is pittig en zwaar, maar we kunnen kijken welk patroon er is en hoe wij dit

kunnen doorbreken.' Leerkrachten die tegen probleemgedrag aan lopen, moeten kunnen sparren met iemand (Louwagie, 2024). Het is belangrijk voor een leerkracht dat iemand begrip heeft. Het is juist hier belangrijk om samen te kijken naar de voorkeurstijlen die iemand heeft.

- **Relativeren:** de emoties van de leerkracht erkennen, maar ook zeggen dat het niet aan de leerling zelf ligt, maar dat het ontstaat in die bepaalde context en interactie. Uitzoomen: 'Welk gedrag zien we en in welke context en hoe reageer jij hierop?', 'Vanuit welke stijl werk jij, hoe was de situatie?', 'Kunnen we iets aanpassen?'
- **Regisseren:** samen met leerkrachten nagaan waartoe de klas uitnodigt. Vergeet niet ook de onderlinge steun te regisseren. Bijvoorbeeld door regelmatig een groep leerkrachten uit te nodigen om met elkaar in dialoog te gaan: bespreek leerlingen die als ingewikkeld worden ervaren met elkaar. Hoe kunnen we onze leeromgeving inrichten zodat we beter voorbereid zijn op verschil? Op die manier blijft het team werken aan inclusieve taal en inclusieve pedagogiek. ■

Meer lezen?

- *Sergeant, S., & De Vries, P. (Red.) (2023). Perspectieven op inclusief onderwijs. Gompel & Svacina.*
- *Van Gemert, G.H., Speijers, K., & Sergeant, S. (2025). Inclusief gedrag: Inclusief onderwijs als antwoord op probleemgedrag. Gompel & Svacina.*

- *Kijk voor meer bronnen bij dit artikel op www.tijdschriftib.nl.*

Samenvatting

Inclusief onderwijs stuit op probleemgedrag, wat inclusie soms belemmert. Inclusie is hierbij juist essentieel, vooral bij probleemgedrag. Inclusieve pedagogiek richt zich op contextaanpassing voor alle leerlingen, niet alleen individuele arrangementen. Probleemgedrag is geen individueel probleem, maar ontstaat in interactie. Samenwerking en dialoog zijn cruciaal om dit aan te pakken en een inclusieve omgeving te creëren.

Gijs H. van Gemert *was bijzonder hoogleraar 'Zorg voor ernstig geestelijk gehandicapten' aan de Rijksuniversiteit Groningen. Hij was tevens manager van een expertisecentrum in een grote zorginstelling. Hij is auteur van onder meer 'Inclusief gedrag' en 'Kwaliteit van bestaan voor bewoners én begeleiders'.*

Karlieneke Speijers *heeft verschillende rollen vervuld in het onderwijs: leraar, intern begeleider en leidinggevende. Zij heeft ervaring binnen het regulier basisonderwijs, speciaal basisonderwijs en speciaal onderwijs.*

Sofie Sergeant *is bijzonder Lector Inclusie en Veerkracht in Onderwijs aan de Hogeschool Utrecht. Ze doceert en doet onderzoek op het gebied van inclusief onderwijs. Ze schreef hierover al verscheidene boeken en is medeauteur van onder meer 'Inclusief gedrag', 'Dialoogkaarten inclusief onderwijs'*